
Miljana Radivojević

Morfološke varijante priče o zakopanom blagu u brdu Hisaru kod Prokuplja

U radu je analizirana narativna struktura priče o zakopanom blagu u osam različitih verzija, prikupljenih od kazivača u Prokuplju. Primenom postupka "cepanja priče" (Karanović 1989) pokazano je da se sve verzije uklapaju u jedan univerzalni tip priče o zakopanom blagu. Na analiziranom primeru lepo se uočava i to da ovakve priče nisu samo deo folklorne tradicije, već folklorna realnost. One nisu samo prenesene, one žive menjajući se kroz vreme shodno socijalnim i kulturnim okolnostima.

Uvod

Priče o zakopanom blagu pripadaju kategoriji usmene proze i rasprostranjene su u svim kulturama. U njima se realno suočava sa izmaštanim, te se poreklo fantastičnih slika često nalazi u mitologiji i religiji, mada između stvarnih događaja i pričanja postoji izrazito jaka veza (Karanović 1989: 35). Prema Dragani Antonijević (1985: 17-18), zakoni formiranja legendi su mnogobrojni. Kolektivna svest, odnos prema vlastitoj istoriji, sistem verovanja, vremenska distanca u odnosu na događaj o kojem legenda govori, zakoni transformacije i difuzije opštih motiva, kao i njihova konvergencija sa posebnim, lokalnim temama su odlučujući činioci za formiranje jedne takve priče. Kako bi se priča sagledala u celini, potrebno je pobrojati sve mogućnosti njenog okvira, naročito kada se radi o motivacijski povezanim verzijama.

Zoja Karanović (1989) je, analizirajući formu priča o zakopanom blagu primenila postupak "cepanja priče" i razdavanjem sižea na osnovne komponente utvrdila da se kao osnovne konstante javljaju: akteri sakrivanja, mesto sakrivanja, uzroci sakrivanja, i uslovi dobijanja blaga. Cilj ovog rada je da se isti postupak sprovede na konkretnom primeru koji čini osam verzija jedne iste priče o zakopanom blagu. U analizu je uključen i uticaj kolektivne svesti na individualnu, kroz mitološke elemente koji prožimaju priču.

Miljana Radivojević (1980), Prokuplje, Trg Topličkih junaka 20/Im, učenica 3. razreda Gimnazije u Prokuplju

Materijal

Kao materijal za anлізу uzeto je osam verzija priče o zakopanom blagu u brdu Hisar kod Prokuplja.

Prva priča

Ideš niz stepenice do gvođenog mosta, pa siđeš dole, puteljkom do Toplice, ideš 200 koraka uzvodno, do Jug-Bogdanove kule, pa dođeš do nje, 10 koraka levo, i tu je blago. Pričalo se da to blago čuva veštica koja spava, ustvari, to je neka stera baba koja je Turcima pokazala gde su Srbi dobavljali vodu (tj. tajne hodnike) dok su ih Turci opsedali. Znam da su na kraju, Turci upali u dvorac, ali tamo nije bilo nikog, Srbi su još noć pre toga pobjegli nekim tajnim prolazom, ono bio prazan grad. Oni (Srbi) su, kao, tu ostavili blago da ga ne nose dalje. To blago su Srbi pre ubirali od carinjenja robe, sa carine koja je postojala ispod Hisara. Za tu babu pričaju kao ima neka, al ja u to ne verujem i ne plašim se.

Aleksandar Milutinović (19) iz Prokuplja. Priča se pričala među mladima, na kampovanjima, "uz logorsku vatru".

Druga priča

Radi se o tome da je na Hisaru, za koji se zna da ima tvrđava na njemu, da kod donje kule, Jug-Bogdanove, ima tunel. On ne može da se pronade, ima neka stena na ulazu, koja se stopila sa okolinom. Pretpostavlja se da su Rimljani koristili prolaze da pobjegnu pri upadu neprijatelja u tvrđavu. Ti prolazi su bili široki oko 3 metra. Svi koji pričaju ovu priču znaju da u utrobi brda postoji blago koje je sakrio rimski car Konstantin. Kamen koji se nalazi na otvoru se nekad noću pomera, zapravo, neka sila to čini. Pričaju stanovnici da u leto kod Jug-Bogdanove kule se pojavljuje veća koncentracija zmijsa no obično.

Blago je duša grada. Kada ga neko bude našao, grad će izgubiti dušu. Pokušavali smo mi da ga nađemo, kod kule smo tražili, našli smo samo neke veće stene, nismo mogli da ih pomerimo.

Aleksandar Valjarević (20) iz Prokuplja. Legenda se prenosila sa kolena na koleno, pričala se na omiljenom mestu sakupljanja Prokupčana, u atmosferi Gradske kafane.

Treća priča

Pošto je tvrđava bila neosvojiva, Turci su sa svih strana dovlačili vojsku da bi probali da osvoje utvrđenje. To je bilo neizvodljivo zbog konstrukcije grada. Jedini prilaz gradu je bio dobro branjen. Čak je poslat izaslanik u Carigrad, da moli sultana za još vojske, pa je sam sultan krenuo da vidi tu neosvojivu tvrđavu. Naši su to na neki način saznali, i kada

su videli da vojska dolazi, pošto je grad bio hodnicima povezan sa Jug-Bogdanovom kulom u podnožju, naopako potkovali konje i pobjegli. Turci nisu znali za prolaz. U begu, blago je ostavljeno u prolazu, i zatrpano u njemu. To blago je bilo ogromno, jer su Turci uzimali velike pare od carinjanja robe. Tu je ostala jedna vila-čuvar tih zidina, a i blaga. Da bi zavarali neprijatelja, Srbi su napravili spravu koja je pravila buku, tako da bi time zavarali Turke dok oni ne odmaknu. I kada su Turci izvršili konačan napad i provalili u grad, videli su spravu koja je pravila buku, al prolaz nisu našli, niti su saznali kuda su Srbi pobjegli. Ni danas niko ne zna gde je taj prolaz. Traže neki, ali ga ne nalaze.

Bojan Koković (18) iz Prokuplja. Već godinama zna priču.

Četvrta priča

Znam da ima neki prolaz od podnožja do vrha Hisara, do tvrđave. Tu je zakopano blago koje je ostavio Jug-Bogdan kada je kretao na Kosovo, verovatno da mu ne uzmu ako pogine. E sad, tu kao ima neka aždaja koja čuva to blago.

Ivan Đorđević (27) iz Prokuplja. I njemu je priča dugo poznata.

Peta priča

Priča se da se u noći punog meseca, na zapadnoj strani Hisara skupljaju vile povodom čuvanja blaga neke kraljice. To blago se nalazi ispod stene koja se ne može pomeriti, sem u noći punog meseca, ali vile začaraju svakog ko pokuša da pomeri stenu.

Aleksandar Valjarević (20) iz Prokuplja. Čuo priču od starijih.

Šesta priča

U istoriji se pominje da su Turci napali srpsku tvrđavu na Hisaru. Opsedali su je dugo, ali su se Srbi dobro držali, jer su lagumima, koji postoje kroz Hisar donosili vodu i tako preživljavali. Našla se neka baba, koja je potkazala sultanu gde su lagumi, i Turci su ih zatvorili. Ne imavši kuda, Srbi se sprema, potkuju konje naopako, a nasred tvrđave nameste goč da lupa i stvara veliku buku, kako Turci ne bi čuli da se oni spremaju. Udare kroz neki prolaz koji nije bio zatrpan i pobjegnu. Priča se da je u tim lagumima ostavljeno blago i da se do njega teško može doći, jer ga čuvaju tamne sile. Čak, kazuju, da u neko doba noći, ne zna se kad u godini, nepoželjni posetilac Hisara može da se suoči sa glavom Jug-Bogdana koja vrišti i ide oko Hisara. Taj posle pomeri pameću ili umre.

Priča se da je u taj prolaz jednom upao neki mladić i slučajno naišao na blago. Valjda ga je dirao, pa je posle izašao bez zdrave pameti. To se proćulo po gradu, došla je ekipa iz kasarne, sa psima opremljenim video

kamerama. Ušli su u prolaz, ali samo do određenog mesta gde se prolaz račvao. Pustili su kućice u te prolaze i posle nekoliko minuta oprema ništa nije pokazivala, kao da je zavesa pala i pokrila sve. Onda je prilaz zatrpan i zamaskiran. Posle toga su Japanci dolazili da sarađuju sa lokalnom fabricom filca i čuli od meštana za legendu, našli nekako prolaz, prošli, i verovatno, videvši ogromno blago, nudili opštini velike pare da industrijski unaprede grad, a oni da što iskopaju odnesu. Međutim, naši opštinari nisu pristali, tako da smo i dalje zaostao grad.

Milan Mladenović-Buer (70?) iz Prokuplja

Sedma priča

Čula sam priču da je, pri opsadi kule na Hisaru, neka devojka tajno dala Turcima ključeve grada i da su je Srbi prokleli zbog toga. Sada ona luta hodnicima u Hisaru, koje su Srbi koristili za vreme opsade Turaka, kako bi dobavljali vodu iz Toplice. Kažu, ostavili su je da čuva sakriveno blago, koje su Srbi ostavili u begu od Turaka, i sada se često čuje kako zveckea ključevima u tim hodnicima ako se prosloni uvo na neku kamenu stenu na Hisaru.

Marija Jović (18) iz Prokuplja. Priča joj je već odavno poznata.

Osma priča

Grad na vrhu Hisara niko nije mogao da osvoji jer je tu postojala jedna dobra vila koja je sedela na zidinama i čuvala ga. Međutim, kada se ona jednom uspravala, Turci su našli neku zlu babu koja im je pokazala gde su ti hodnici kojima se sa vrha Hisara silazi na dno i uzima voda u Toplici. Turci uz pomoć te babe pronađu hodnike, zatvore ih i Srbe primoraju na predaju, jer su ostali bez vode. U te hodnike niko ne ulazi jer kažu da je ta baba i dalje tamo, a dobra vila i dalje spava. Priča se još da je tu ostavljeno neko blago, jer su Srbi posle pobjegli tim hodnicima, verovatno su to Srbi sakrili od Turaka, a to blago i dalje čuva ta zla baba, niko ga ne može naći.

Dragan Borisavljević (50?) iz Prokuplja. Smatra da je priča tradicijsko blago Prokuplja već vekovima.

Analiza

Radnja svih navedenih priča zasniva se na ograničenom broju elemenata, koji se mogu smatrati konstantama i ne moraju biti hronološki poredani. To su: sakrivanje blaga, informisanje o blagu, čuvanje i traženje blaga.

Sakrivanje blaga

Najčešći motiv je zaštita blaga od neprijatelja koji se spremaju da upadnu u grad. Skrivači su stanovnici grada koji ostavljaju blago u brdu i beže sa njega. Hronoške koordinate se razlikuju. Na primer, u drugoj priči radnja je smeštena u rimsko doba, a u trećoj u vreme Kosovskog boja. U jednom slučaju (peta priča) one su neodređene pošto je izgubljena svaka veza sa stvarnošću; ovaj tip se javlja nasuprot ostalih koji, pored osnovnog motiva, pominju i istorijske ličnosti (car Konstantin i Jug-Bogdan), kao i istorijske događaje (opsada grada na Hisaru i Kosovski boj). Mesto sakrivenog blaga je isto za sve priče. To su tajni prolazi u brdu koji su polazili od vrha Hisara do Jug-Bogdanove kule; izuzetak je peta priča u kojoj se javlja varijanta sa stenom, ali, takođe, na Hisaru. Način sakrivanja blaga nije navođen u pričama.

Pregled:

Skrivači

- Srbi, koji su živeli u tvrđavi na Hisaru (verzije 1, 3, 6, 7 i 8)
- Car Konstantin (verzija 2)
- Jug-Bogdan (verzija 4)
- Neka kraljica (verzija 5)

Uzroci sakrivanja

- Pred upadom Turaka u grad, Srbi beže i sakrivaju blago, posle izdaje neke babe (verzije 1, 3, 6, 7 i 8)
- Spašavanje blaga da ne padne neprijatelju (verzija 2)
- Neizvesnost boja, i Jug-Bogdan sakriva blago (verzija 4)

Mesto

- Tajni prolaz u Hisaru, koji je polazio od vrha Hisara (tj. tvrđave), do Jug-Bogdanove kule (verzije 1, 2, 3, 4, 6, 7 i 8)
- Ispod stene koja sene može pomeriti, u tunelu ispod Hisara (v. 5)

Način skrivanja nije naveden ni u jednoj verziji

Informisanje o blagu

Ova konstanta se javlja u formi uputstva, glasina, tradicijske, ili bajkolike priče. Sve četiri forme pominju se u utvrđenim oblicima kazivanja legendi kod Zoje Karanović (1989: 100-107).

Pregled:

- Uputstvo: Ideš niz stepenice do gvođenog mosta, pa siđeš dole, puteljkom do Toplice, ideš 200 koraka uzvodno do Jug-Bogdanove kule, pa dođeš do nje, 10 koraka levo, i tu je blago (verzija 1).
- Tradicijska priča: Odavno se prenosi sa kolena na koleno (verzije 2, 3 i 4)

- Glasine: Čuje se po gradu, priča se (verzije 6 i 7)
- Bajkolika verzija: Bila je tu neka vila (verzije 5 i 8)

Čuvanje blaga

Ova konstanta se manifestuje kroz šest likova - čuvara. Blago čuvaju mitska bića (veštica, vile, aždaja), zmiје, ukleta devoјka, duh skrivača blaga (glava Jug-Bogdana). Ovakva raznolikost ne iznenađuje, budući da je bajkama svojstveno da se istovetne radnje pripisuju različitim likovima (Levi-Stros 1982). Navođenje mitskih bića za čuvare i, uopšte, motiv povampirenih duša (ukleta devoјka i glava Jug-Bogdana) i u savremeno doba modeluje kulturno nepoželjne kategorije vezane za zlo (Radin 1996: 22), odnosno, upozorava da je potraga za blagom moguć susret sa zlom, što je i uloga čuvara u priči.

Pregled:

- Veštica, odnosno zla baba koja je izdala Srbe (verzija 1 i 8)
- Zmiје, čija se koncentracija povećava leti (verzija 2)
- Vile (vila-čuvar), koje začaraju tragaoce i čuvaju zidine (verzije 3 i 5)
- Aždaja (verzija 4)
- Tamne sile (glava Jug-Bogdana ili njegov konj) (verzija 6)
- Devoјka koju su Srbi prokleli što ih je izdala (verzija 7)

Traženje blaga

Ova konstanta se javlja u obliku uputstva za nalaženje blaga, saopštenja o neuspešnim pokušajima da se ono nađe ili kao upozorenje koje je rezultat negativnog iskustva u traganju, počev od (uobičajenog) straha od demonskog do iskustva iz realnog života. Zanimljiva je šesta priča, gde se pojavljuju stranci (Japanci) koji imaju posebnu društvenu ulogu i moć da “industrijski unaprede grad”, jer oni “su znali da pronađu prolaz, videli blago”. Ipak, ni ovakav plan o kolektivnoj sreći nije mogao da se ostvari, pronađeni su krivci, “naši opštinari”.

Pregled:

- Ispunjavanje uslova, tj treba da se sledi uputstvo (verzije 1 i 7): Ideš niz stepenice...; Ukoliko se prisloni uvo na neku stenu, može se čuti zveckanje ključeva uklete devoјke
- Neuspeh u traženju (verzije 2, 3 i 8): Mi smo pokušavali, ali...; Traže neki...; Niko ga ne može naći
- Negativno skustvo (verzije 5 i 6): Vile začaraju svakog ko pokuša da pomeri stenu; Pre 10-15 godina tu je upao mladić, ali je posle izašao bez zdrave pameti; Pustili su kućice (koji se nikad nisu vratili); Stranci su hteli, ali ... tako da smo i dalje zaostao grad

E. Dobijanje blaga

Ova konstanta javlja se samo u dve priče, drugoj i šestoj, i to u negativnom kontekstu. U drugoj priči je “blago duša grada”, “ne valja da se dira”, odnosno, sveto se štiti stvaranjem straha kod pojedinca od dodira sa demonom. U šestoj priči pojavljuje se mogućnost supstitucije nepronađenog blaga – japanski kapital, ali “naši opštinari to nisu znali da uzmu”, a posledice ostaju i dan danas – “i dalje smo zaostao grad”.

Pregled:

- U sveto se ne dira: Ne valja se; Blago je duša grada, kada ga neko bude našao, grad će izgubiti dušu (verzija 2)
- Nalazi se krivac za neuspeh: Čak i kada su nudili pare, naši opštinari nisu znali to da iskoriste (verzija 6)

Diskusija

Uočava se da je i ova priča o zakopanom blagu prilagođena određenom broju tipiziranih postupaka (tj. konstanti), koje je definisala Zoja Karanović. Doduše ovde se ne radi o različitim pričama, već zapravo samo o različitim verzijama jedne iste priče koja je smeštena u konkretnom prostoru – brdu Hisar kod Prokuplja. Iako se verzije manje ili više međusobno razlikuju po sadržju, one sve potpadaju pod jedinstven obrazac “jedne večite”, univerzalne priče o zakopanom blagu.

To je i razumljivo, budući da je funkcija priče o zakopanom blagu da materijalizuje kolektivnu ideju o sreći, večnom blagostanju, koje se pruža na dohvata ruke svakom ko pomisli da je baš on “izabran” da se suoči sa natprirodnim silama, izdrži sva iskušenja htonskog sveta i uspe da vrati blago (Bratić 1991). Legenda o zakopanom blagu simbolizuje kompromis koji je “mač sa dve oštrice” – sa jedne strane nudi “obećanje o bogaćenju preko noći”, a sa druge obeshrabruje pojedinca upozoravajući ga da se ne upušta u nešto čime ne može da ovlada. Prilagođena kolektivnim interesima, ona se prenosi generacijama “sa kolena na koleno”, ona se “jednostavno zna” i njena popularnost je potpuno opravdana.

Pozivanje na istorijske događaje i istorijske ličnosti samo stvara iluziju o verodostojnosti priče, gde se motiv zakopanog blaga provlači kao motiv večite sreće, što samo traženje čini još primamljivijim, ali se na susret sa “natprirodnim”, čudesnim i strašnim reaguje okretanjem od njega i negiranjem da ono postoji. To potvrđuje i uzdržavanje kazivača od komentara o razlozima (ne)dobijanja blaga. Navodna autentičnost ispoljava se u šestoj verziji gde se razlozi za neuspeh nalaze u realnom iskustvu (“naši opštinari nisu znali to da uzmu”). Verzija je očito novijeg datuma i predstavlja lep primer kako se ovakva priča kulturno i socijalno adaptira. Ona ne samo da se prenosi kroz generacije, već nastavlja da živi skupljajući na sebi tragove vremena.

Literatura

Antonijević, D. 1985. Legenda o Pazarištu – prilog proučavanju legendarnih priča. *Narodno stvaralaštvo – Folklor*, 1-4: 12-22

Bratić, D. 1991. Tajna zakopanog blaga ili san o bogaćenju preko noći. *Glasnik Etnografskog instituta*, 40: 91-101.

Karanović, Z. 1989. *Zakopano blago – život i priča*. Novi Sad: Bratstvo i jedinstvo.

Prop, V. 1982. *Morfologija bajke*. Beograd: Prosveta.

Radin, A. 1996. Vampir nekad i sad. U *Od mita do folka*, (ur. Dragoslav Srejskić). Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu, knjiga 2, str 17-23.

Miljana Radivojević

Morphological variations of the Story about buried treasure in the Hisar hill near Prokuplje (South Serbia)

Eight versions of the Story about buried treasure in the Hisar hill near Prokuplje were analyzed and each of them fits into a universal type of the buried treasure story. Basic components are motifs of: hiding treasure, information about treasure, preserving and searching for treasure. Examples that were analyzed can prove that these kinds of stories are not nearly folklore tradition, but folklore reality. They are not just transmitted in our time - they are living and changing throughout time according to social and cultural circumstances.

